

ΠΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΕΙΣ ΤΑ «ΛΕΓΟΜΕΝΑ» ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ
 ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΥ

Είναι γνωστόν ὅτι πάντες οἱ Προσωκρατικοὶ φιλόσοφοι, ὡς ὁ Ἡράκλειτος, συνέγραψαν βιβλία, φυσικοῦ κυρίως περιεχομένου, τὰ ὁποῖα καὶ ἀπωλέσθησαν, περιῆλθον δὲ ἡμῖν ἀποσπάσματα μόνον, τῶν ὁποίων ἡ διάσωσις ὀφείλεται εἰς μεταγενεστέρους συγγραφεῖς, οἵτινες διέσωσαν ταῦτα ἐν τοῖς ἔργοις αὐτῶν καὶ περὶ ἀπολεσθέντων ἔργων, ὧν τὸ περιεχόμενον γινώσκεται νῦν, ἔχομεν νὰ δεχθῶμεν δύο τινα ἢ ὅτι οἱ μεταγενεστέροι συγγραφεῖς μεταφέρουν αὐτὸ τοῦτο τὸ κείμενον διὰ τῶν λέξεων, ἃς εἶχε γράψει ὁ συγγραφεὺς ἢ μεταφέρουν τὸ κείμενον τοῦ ἀπολεσθέντος συγγραφέως δι' ἄλλων λέξεων προσέχοντες ἐν τοῖς ἐξῆς νὰ μὴ ἀφίστανται τοῦ πνεύματος τοῦ συγγραφέως καὶ τοῦτο συμβαίνει, ἢ διότι τὸ ἀπολεσθὲν ἔργον δὲν ἐσώζετο μέχρι τῶν χρόνων τῶν συγγραφῶν ἢ καὶ ἂν ἐσώζετο, οἱ μεταγενεστέροι συγγραφεῖς οἱ διασώσαντες τὸν ἀπολεσθέντα συγγραφέα δὲν ἔδωσαν τὴν δέξυσαν προσοχὴν εἰς τὴν πιστὴν μεταφορὰν τοῦ κειμένου, ἀλλὰ μετέφερον τοῦτο δι' ἰδίων λέξεων ἀποδίδοντες μόνον τὸ πνεῦμα τοῦ ἀπολεσθέντος συγγραφέως. Ἀλλὰ καὶ κάτι ἄλλο θὰ ἠδυνάμην νὰ παρατηρήσω· πλειστάκις ὠρισμένοι συγγραφεῖς μεταφέρουν πιστῶς καὶ διὰ τῶν αὐτῶν λέξεων τῶν ἀπολεσθέντων συγγραφῶν, ἀλλὰ οἱ διασώσαντες τὰ ἔργα τούτων ἀντιγραφεῖς ἔγραψαν τὸ κείμενον ἐσφαλμένως οὕτως, ὥστε οἱ νεώτεροι φιλόλογοι νὰ νομίσουν ὅτι ὁ διασώσας συγγραφεὺς δὲν ἀπέδωκε πιστῶς τὸ ἀπολεσθὲν κείμενον.

Γεγονὸς εἶναι ὅτι θὰ ἔδει ἡ κριτικὴ ἔρευνα νὰ ἴδῃ πως θετικώτερον τὴν ἐνοιοῦν τῶν ἀποσπασμάτων, διότι καθ' ἡμᾶς πλὴν τῆς διδασκαλίας τῶν Προσωκρατικῶν φιλοσόφων ἐν εὐρυτέρᾳ ἐννοίᾳ, δηλ. τῆς τελευταίας μεταδοθείσης ἀπὸ «στόματος εἰς στόμα» καὶ περιελθούσης εἰς ἡμᾶς ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων συγγραφῶν οὐδὲν ἄλλο πραγματικῶς γνωρίζομεν. Εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην, ἃς παρατηρήσωμεν τινα περὶ τοῦ ἔργου τοῦ Ἡρακλείτου. Ὡς γνωστόν ὁ Ἡράκλειτος συνέγραψε... «τὸ φερόμενον αὐτοῦ βιβλίον» καὶ ἀνέθηκε δ' αὐτὸ εἰς τὸ τῆς Ἀρτέμιδος ἱερὸν» καὶ τέλος «μισανθρωπήσας καὶ ἐκπατήσας ἐν τοῖς ὄρεσιν δηρᾶτο πάσας σιτουμένους καὶ βοτάνας» καὶ ἀσθενήσας ἐν τέλει ἐξ ὑδρωπικῆς νόσου (περιτραπείς εἰς ὕδρον) «ἐτελεύτη βιοῦς ἔτη ἐξήκοντα».

Τὰς εἰδήσεις ταύτας μνημονεύει ὁ Διογένης Λαέρτιος (ΙΧ3-6) συγγραφεὺς μεταγενεστέρας ἐποχῆς καὶ μὴ ἀξιοπίστου ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πηγῆς, ἐραριστῆς ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ συλλέγει ἀκρίτως πληροφορίας τὰς ὁποίας καὶ ἀκρίτως πάλιν μνημονεύει. (πρβ. Α. Ν. Ζούμπου, Τρεῖς τῆς φιλοσοφίας ἱστοριογράφοι: Πλάτων 16 (1964) σ. 205 καὶ ἐξῆς. Ἐπίσης παραχῆ τις ἐπικρατεῖ καὶ ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον τοῦ βιβλίου, διότι ἐνῶ ὁ Διογένης Λαέρτιος μνημονεύῃ ὅτι κατέλιπε σύγγραμμα ὑπὸ τὸν τίτλον «περὶ φύσεως» (ἐνθα ἀνωτέρω), εἰς ἕκ τῶν Γραμματικῶν ὁ Διόδωτος διαφωνεῖ ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον καὶ θεωρεῖ ὅτι ὁ Ἡρ. συνέγραψε οὐχὶ περὶ φύσεως ἀλλὰ περὶ πολιτείας (πρβ. Διογ. Λαέρτ. ΙΧ, 15: «οὐ φησι περὶ φύσεως εἶναι τὸ σύγγραμμα, ἀλλὰ περὶ πολιτείας, τὰ δὲ περὶ φύσεως ἐν παραδείγματι εἶδει κείσθαι».

Ἐν τινι πάλιν πληροφορίᾳ τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος Διογένους τοῦ Λαερτίου μνημονεύονται τὰ ἐξῆς: «τὰ δὲ περὶ Σωκράτους καὶ ὅσα ἐντυχῶν τῷ συγγράμματι εἶποι, κομίσαντος Εὐριπίδου...» (ΙΧ, VI) τὸ τοιοῦτον δὲν ἀπτεται ἀληθείας, διότι πῶς εἶναι δυνατόν ἢ ἐν Ἐφέσῳ βίβλος τοῦ Ἡρακλείτου νὰ περιέλθῃ εἰς

χειρας του Ευριπίδου» έπειτα και αυτός ο Ευριπίδης οὐδέν περι Ἡρακλείτου μνημονεύει ἐν τοῖς ἔργοις αὐτοῦ.

Ὡς γνωστὸν τὰ λεγόμενα ἀποσπάσματα τοῦ Ἡρακλείτου διασώζουσι οἱ Πλάτων, Ἀριστοτέλης, Θεόφραστος, Πλωτῖνος, Πορφύριος, Πρόκλος, Σέξτος Ἐμπειρικός, Πολύβιος, Μάξιμος Τύριος, Πλούταρχος, Σιμπλικίος, οἱ Χριστιανοὶ συγγραφεῖς, Ἰππόλυτος, καὶ Κλήμης Ἀλεξανδρεὺς, ἐπίσης ὁ Στοβαῖος καὶ ἐπὶ πλέον δ' ἄφοροι σχολιασταὶ καὶ λεξικογράφοι· γεγονὸς πάντως εἶναι ὅτι κυρίως οἱ Χριστιανοὶ Πατέρες ἔθεσαν εἰς τὸ στόμα τοῦ Ἡρακλείτου τοιαύτας Χριστιανικὰς ἀντιλήψεις, ὡς ἔδειξα εἰς παλαιότερας μου ἐργασίας (πρβ. Α. Ν. Ζουμπρος, Heraclitea, München 1952), ὥστε ὁ Ἐφεσῖος φιλόσοφος νὰ ἰδρῆ τὴν ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ αὐτὴν ταύτην τὴν Χριστιανικὴν Κοσμοθεωρίαν. Καθ' ἡμᾶς πλὴν τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ, ἴσως καὶ νοθεύσεως εἰς τινὰ σημεῖα ὑπὸ τῶν Πατέρων τῆς ἐκκλησίας, ἵνα οἱ τελευταῖοι στηρίζουν ἐπὶ ἀσφαλοῦς βάσεως τὴν νέαν θρησκείαν, οὐδὲν ἄλλο περιῆλθεν ἡμῖν τὸ ὅτι βεβαίως οἱ μεταγενέστεροι συγγραφεῖς ἐφρόντισαν νὰ μεταφέρουν ἐπὶ τὸ ἰωνικώτερον τὰ δῆθεν κείμενα τοῦ Ἡ. τοῦτο δὲν ἀποτελεῖ αὐθεντικότητά τοῦ κειμένου· ἡ μυστηριακὴ κατὰ κάποιον τρόπον ζωὴ τοῦ Ἡρακλείτου ἀφ' ἑνὸς καὶ ὁ ἀφοριστικὸς καὶ ἀινιγματώδης χαρακτὴρ τοῦ ἔργου τοῦ Ἐφεσίου ἀφ' ἑτέρου πείθουν διὰ τὰ ἀνωτέρω· ἔπειτα ἡ ἔκφρασις τοῦ Ἀριστοτέλους (ρητορ. Γ. 5. 1407 b 11) «τὰ γὰρ Ἡρακλ. διαστίξαι ἔργον διὰ τὸ ἀδηλον εἶναι» ἀποτελεῖ δεῖγμα ἀσφαλείας τοῦ Ἡρακλειτείου συγγραμματος, ὥστε διάφοροι καὶ «πλείστοι τε εἰσὶν ὅσοι ἐξήγηται αὐτοῦ τὸ σῦνγραμμα· καὶ γὰρ Ἀντισθένης καὶ Ἡρακλείδης ὁ Ποιτικὸς, Κλεάνθης τε καὶ Σφαῖρος ὁ Στωϊκός, πρὸς δὲ Πανσαίας ὁ κληθεὶς Ἡρακλειτιστής, Νικομήδης τε καὶ Διώνσος (Διογ. Λαέρτ. ΙΧ, 15)». Ὡστε ἐκ πάντων τούτων γεννᾶται τὸ ἐρώτημα ὅτι ἡ παρουσία τῶν ποικίλων σχολιαστῶν καὶ ἐξηγητῶν προκύπτει ἐκ τῆς δυσκολίας τῆς κατανοήσεως τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἡρ. ἢ ὅτι ἡ ὑπὸ ποικίλων καὶ ἀγνώστων ἴσως παρουσιάσις τοῦ ἔργου τοῦ Ἐφεσίου κατ' ἀρχὴν προφορικῶς καὶ ἐν συνεχείᾳ γραπτῶς ἐπέφερε τὴν ἀνωτέρω δυσκολίαν ὡς πρὸς τὴν κατανοήσιν τὴν ὁποίαν ὁ Θεόφραστος δικαιολογεῖ ὡς: «φησὶν ὑπὸ μελαγχολίας τὰ μὲν ἡμιτελῆ, τὰ εἰ ἀλλότῃ ἀλλως ἔχοντα γράψαι» (Διογ. Λαέρτ. ΙΧ, 6).

Καὶ ναὶ μὲν ἡ προσπάθεια τοῦ W. Capelle (Die Vorsokratiker, Die Fragmente u. Quellenberichte, Leipzig, Kröner 1935) νὰ κατατάξῃ τὰ ἀποσπάσματα κατὰ περιεχόμενον κτλ. δὲν ἀποτελεῖ ἀπόδειξιν ἀποσπασμάτων, ἀλλὰ προσπάθειαν ἐνότῃτος περιεχομένου διδασκαλίας πλὴν ὅμως ἡ ἀνωτέρω ἐνότῃς δὲν ἐπιτυγχάνεται, διότι τὰ δῆθεν ἀποσπάσματα εἶναι ἐν πολλοῖς ἀνομοιογενῆ καὶ δὲν συνθέτουν ἐνότῃτα διδασκαλίας· ὅτι δὲν εὐρέθησαν δῆθεν ἀποσπάσματα ἔχοντα τὸ αὐτὸ περιεχόμενον ἐξ ἐπόψεως νοήματος εἶναι· ὀκρυβῶς ὅτι οἱ μεταγενέστεροι συγγραφεῖς ἐμιμήθησαν ὁ εἰς τὸν ἄλλον φέροντες διάφορα παραδείγματα ἐν τοῖς ἔργοις αὐτῶν ὁμοιάζοντα μεταξὺ τῶν ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον καὶ ταυτίζοντες τὸ αὐτὸ ἀντικείμενον διδασκαλίας διαφοροτρόπως καὶ οὕτως ἐσχηματίσθη ἡ ὁμοειδὴς σειρά τῶν λεγομένων ἀποσπασμάτων.

Γενικῶς ἡ ἀντινομία, ἣτις παρουσιάζεται εἰς τινὰ ἀποσπάσματα πείθει ἡμᾶς ὅτι ὀλοκληρὸς ἡ διασαθεῖσα ἀποσπασματικὴ φιλολογία δέον νὰ τεθῆ ὑπὸ τὸ φῶς τῆς κριτικῆς. Καὶ ναὶ μὲν ὁ Fr. Mullach (Fragmenta Philosophorum Graecorum, Parisiis 1860), ὁ J. Bywater (Heracliti Ephesii reliquiae, Oxonii 1877), ὁ H. Diels (Fragmente d. Vorsokratiker, Berlin 1903 κ. ἐξῆς) ἐσταχυολόγησαν μεθ' ὑπομονῆς πάντα τὰ ἀναφερόμενα περὶ Ἡρακλείτου ὑπὸ μεταγενεστέρων συγγραφέων, ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἀποδεικνύει ὅτι τὰ ἀναφερόμενα τυγχάνουν καὶ ἀποσπάσματα· βεβαίως τὸ πνεῦμα τῆς διδασκαλίας τοῦ φιλοσόφου ἔστω καὶ ὑπὸ μορφὴν «δοξῶν» ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων συγγραφέων διεσώθη ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ (πρβ.

A. N. Zoumpos, Zum sogenannten Kratylos, München 1956), ὅσον ἀφορᾷ ὁμοῦς εἰς τὰ ἀποσπάσματα μόνον ταῦτα ὡς δοξογραφικαὶ πληροφορίες δύνανται νὰ θεωρηθοῦν καὶ μόνον ὁ ἀνευρισκόμενος, ἂν ποτὲ εὑρεθῇ, Πάπυρος, ὅστις θὰ περιέχῃ τὸ κείμενον τοῦ Ἐφεσίου φιλοσόφου θὰ ἠδύνατο νὰ προβληματίσῃ τὴν ἔρευναν, ὅτι ὄντως εὑρισκόμεθα πρὸ τῆς βίβλου τοῦ Ἐφεσίου ¹.

S U M M A R Y

Observations on the fragments Atributed to Heraclitus

In th s brief study we present a number of arguments leading to the conclusion that the so - called fragments of Heraclitus are nothing but doxographic informations.

Αἱ αὐταὶ σκέψεις δύνανται νὰ ἐκφράσῃ καὶ δι' ἄλλην τὴν ἀποσπασματικὴν φιλολογίαν τῶν Προσωκρατικῶν.